

מצפיקים בגנה

פנינים, האדות, ולקחי מוסר על פרשת השבוע

מאת בעמח"ס
"באר צבי"

פרשת וארא

הקדים שם חמיו

וַיִּקַּח אֶהָרֶן אֶת אֱלִישֶׁבַע בֶּת עַמִּינָדָב וְגו' וַתֵּלֶד לוֹ אֶת נָדָב
וְאֶת אַבְיָהוּא וְגו' (ו, כג)

בספר "עיקרי דינים" (הד"ט, הנדפס בשו"ע י"ד ח"ג סימן כ"ו סוף אות ז') כתב, ששמע מפי הרב 'פרי הארץ' בשם רז"ל, דנדב נקרא על שם חמיו של אהרן, כי אלישבע היתה בת 'עמינדב'. ואילו 'אביהוא' נקרא על שם אביו, כלומר "אבי-הוא", ונענש על הקדמת שמות. היינו לפי שקרא 'נדב' על שם חמיו קודם ל'אביהוא' שעל שם אביו!

[ויש מקום לדון, האם היה בזה משום חסרון במצוות 'כיבוד אב', והאם גם באופן שהאב לא הקפיד על זה. ובכל אופן זהו חידוש נורא שיהיה עונש כה כבד בעבור חסרון במצות הכיבוד. וצ"ב].

חידוש נפלא זה (בשם הנ"ל) מצאנו שהביא בהגהות המהרש"ם, על הגמרא בעירובין (סג.) [מופיע בהוצאת 'ווגשל' ולא ב'עוז והדר'], המעיר על דברי הגמרא שם האומרת 'לא מתו נדב ואביהו עד שהורו הלכה', וכתב שלפי הנ"ל נמצא טעם חדש.

אלא שיש להעיר, שהרי בחז"ל נמנו נמנו טעמים רבים אחרים על סיבת מיתתם של נדב ואביהוא, ואילו לפי הטעם הנ"ל, האשמה אינה תלויה בהם כלל, אלא כל הטענה היא על אהרן שקרא את שמות בניו שלא כפי הסדר הראוי.

ועל כן ברור הוא שטעם זה אינו בא לבאר את סיבת מיתתם גופא, אלא מדוע נגזר על אהרן שיגרם לו את אותו הצער של מיתת שני בניו. כלומר, הטעמים המבוארים בחז"ל הם ביחס למה שהגיע לנדב ואביהוא עצמם, אך עדיין אינו הסבר מדוע הגיע לאהרן עונש כזה של מיתת בניו, וכידוע שעונשי שמים מדוקדקים עד דק, ואם לא היה מגיע עונש לאב - לא היו מתים הבנים.

וכן מדוייק בלשון 'עיקרי הד"ט', שכתב "ונענש על הקדמת שמות", והיינו שדבריו מוסבים על אהרן, ולא כהבנת המהרש"ם בדבריו שזהו טעם חדש לעונשם של נדב ואביהוא. [ובזה יתכן להבין קצת שהגיע לו כך אפילו בעבור חסרון מועט במצות כיבוד האב].

'השרשה ראשונה'

וַיִּשְׁלִיכוּ אִישׁ מִטְהוּ וַיְהִי לְתַנִּינִים וַיִּבְלַע מִטְהַ אֶהָרֶן אֶת מִטְתָּם (ז, יב)

איתא בשבת (צז, ובמד"ד ט, ז, הובא ברש"י): לאחה שחזר ונעשה מטה בלע את כולן.

יש להתבונן, הניחא מה שפרעה לא הושפע מכך שהמטה נהפך לתנין, זאת יען כי גם חרטומיו ומכשפיו עשו כן. אולם כאשר בלע מטה אהרן את מטותם לאחר שכבר חזר להיות מטה - הכיצד התחזק לב פרעה שלא לראות את האמת שיד ה' עשתה זאת?

ביאר בזה מרן המשגיח רבי יחזקאל לוינשטיין זצוק"ל (יד יחזקאל, קכב) על פי יסוד שהשריש הסבא מקעלם זי"ע, שקשה לאדם לשנות השקפה ודעה קדומה, להתנתק מן ה'השרשה הראשונה'. ומאחר וכבר זלזל באות מתחילתו, היה קשה לו לעקור מבטו.

מהות מכת דם

כֹּה אָמַר ה' בְּזֹאת תִּדְעֶה כִּי אֲנִי ה' הִנֵּה אֲנֹכִי מִפְּהַ בַּמִּטָּה
אֲשֶׁר בְּיָדֵי עַל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר וְנִהַפְּכוּ לְדָם (ז, יז)

כתב 'בעל הטורים': זהו שאמרו רבותינו ז"ל (סוטה טז): צריך שיתן מים כדי שיהא הדם ניכר במים, וזהו ויראו וגו', מים אדומים כדם, שיהא נראה במים אודם הדם, וכן במכת היאור נראה הדם במים.

ומבואר בדבריו שכתב 'וכן במכת היאור נראה הדם במים', שאף אמנם שהדם היה ניכר במים, אבל עדיין היו גם מים, כלומר שהיו מים בלא דם, אלא שנתערב בהם דם.

וכן כתב גם ב'דעת זקנים מבעלי התוספות', שמה שנמנעו מצרים מלשתות את מימי היאור אף על פי שהיה לו רק מראה דם, כי היה כאן עוד נס שהדגה מתה כדי שיבאש היאור. [והקשה שאם כן לא היתה מכה זו ראויה להקרא בשם 'מכת דם' כי אם 'מכת ההבאשה', ומובא ליישב שמכיון שההבאשה אינה ניכרת אלא הדם הוא שניכר, לפיכך קראוהו מכת דם].

ודבריהם צריכים ביאור רב, שהרי מפורש בכתוב "ונהפכו לדם", הרי שנהפכו כל המים לדם ממש.

הביא רש"י את דברי המדרש (שמו"ר י, ז): "לא היה העפר כדאי ללקות על ידי משה, לפי שהגין עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול, ולקה על ידי אהרן".

הקשה הגאון רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל (יא"צ כ"ז טבת), שלכאורה כל בני האדם נהנים מן העפר בכך שדורכים עליו והולכים על הקרקע, ומדוע אהרן אינו חייב כמותו בהכרת הטוב על כך?

ומייד, שמשה נהנה מ'גרגיריותו' של העפר - זו המאפשרת לטמון בתוכו דבר, וגרגיריות זו היא שהפכה כל גרגר עפר לכינה. לעומת זאת תכונת 'ההליכה על העפר' אינה נובעת מגרגיריותו, אלא מכך שהוא שטוח תחת רגלנו, וזו אינה התכונה הגורמת להתהוות הכינים, ולפיכך אין בענין זה חיוב 'הכרת הטוב'.

עוד יתכן לבאר, שהנה כיצא בשאלה זו יש להקשות על דברי המדרש שהביא רש"י לעיל (י, ז) שהטעם שמשה לא הכה את היאור "לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה על ידי אהרן". וגם בזה יש להקשות שמאחר והיאור היה מקור לכל מימי השתיה והשימוש של מצרים, הרי שחובת 'הכרת הטוב' היאור מוטלת על כולם, ומדוע אפוא דווקא השמירה שהגן על משה כשנשלך לתוכו מהווה סיבה שלא ילקה היאור על ידו?

והביאור צריך לומר, שאף אמנם שלכולם יש הכרת הטוב לנילוס, מכל מקום משה רבינו נהנה ממנו בנוסף בטובה אישית, שהגן עליו, ולכן כאשר ניתן לקיים את ציווי הקב"ה על ידי אחר, באופן שניתן לקיים שניהם, זה עדיף.

ומעתה הוא הדין והטעם גם לגבי הכאת העפר, שהועיל למשה רבינו באופן מיוחד מעבר לכל שאר בני האדם.

פרעה לא חשב...

וַיִּכְבֵּד פְּרַעֲהוֹ אֶת לְבָבוֹ (ה, כח)

סיפר הגאון רבי יחיאל וילנסקי זצ"ל: בלומז'ה, בלילות שבת הארוכים של החורף, היו מתכנסים הבחורים אצל רב העיר שהיה גאון בתורה ובמוסר, הגאון רבי אהרן בקשט זצ"ל, לשמוע מתורתו ומחכמתו. שבת אחת התכנסו, אך רבי אהרן איננו יושב, אלא מתהלך הוא בחדר הלוח ושוב וממלמל בפליאה 'מה פרעה חשב לעצמו... מה הוא לא הבין... כזה טיפש היה לחטוף כ"כ הרבה מכות, הרי הוא רואה שהכל אבוד, תיכנע ותחסוך עוד מכות, מה הוא חשב לעצמו...'

הבחורים ניסו את כוחם לענות, כל אחד זרק רעיון אחר. אך ר' אהרן אמר: "אתה רק עושה אותו טיפש יותר גדול! מה הוא חשב לעצמו!?" אחד הבחורים כבר נשבר, ואמר: שהרב יגיד מה הוא חשב...

כאן עיניו אורו של רבי אהרן ואמר: אם פרעה היה חושב, המצב היה טוב, הבעיה הייתה שהוא פשוט לא חשב!...

ואולם מצאנו בפירוש התוספות כאן, וכן גם בפירוש רבינו יוסף בכור שור, שכתבו לבאר הפסוקים, שלא נעשה היאור דם אלא לאותה שעה, ובאותה שעה שנקרש ונעשה דם - מתה הדגה, ולאחר מכן חזר ונעשה מים, תדע, דלא אמר שלא יכלו לשתות מן היאור מפני שהוא דם כי אם מפני שמתה הדגה ונסרחה נבלתם ובאש היאור, וגם אומר שעשו החרטומים, ומה עשו הלא הכל דם אפילו בכלים כמו שהוא אומר בעצים ובאבנים, אלא ודאי לפי שעה היה דם בכל ארץ מצרים, ואח"כ נהפך למים, ואח"כ חזרו החרטומים והפכוהו כמו כן לדם. עכ"ד.

ומעתה יש לומר, שזהו גם כוונת ה'דעת זקנים', ו'בעל הטורים', דהן אמנם שהמים שביאור נהפכו לדם ממש, וכלשון הפסוק, מכל מקום לאחר כשעה חזרו להיות מים, ואך נשאר בהם מראית דם.

ולאור הדברים הללו ניתן ליישב שאלה נוספת, שהנה כתיב להלן (י, ז): "וְהָיָה דָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְעֵצִים וּבְאֲבָנִים", ופירש רש"י: אף במרחצאות ובאמבטאות שבבתים. ונשאלת השאלה, אם אכן כל מימי מצרים נהפכו לדם, ולא רק אלו שביאור, מדוע אפוא לא נזכר הדבר בשעת ההתראה אלא רק על מימי היאור שיהפכו לדם, וככתוב "הַמֵּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר וְנִהְפְּכוּ לְדָם... וְנִלְאוּ מִצְרַיִם לְשִׁתוֹת מֵיִם מִן הַיָּאֵר".

אולם לאור האמור שעיקרה של המכה היתה רק במראה הדם, יש לומר, שאכן חלוק היה מי היאור שנהפך לדם ממש לפי שעה, משאר מימיות מצרים שמלכתחילה לא נהפכו אלא למראית דם, וכפי שמבואר גם בדברי תרגום "ונתן בן עוזיאל" על הפסוק "ויחפרו מצרים סביבות היאור", שכתב: "ולא אשכחו צלילין", משמע שנקט גם הוא שבסביבות היאור לא נהפכו לדם ממש, אלא שלא מצאו מים צלולין. ויעויין עוד ב'חזקוני' שדייק גם מלשון הכתוב שדוקא המים שביאור נהפכו לדם, ולפיכך חפרו בסביבות היאור. ומאחר ושאר מימי מצרים - לא נהפכו לדם כלל, אלא רק למראית דם, לפיכך לא היה צורך להזכירם בשעת ההתראה.

[ובזה יבואר מה שמצינו שני מקראות בתהלים, שמצד אחד כתוב "ויהפוך דם יאוריהם ונוזליהם בל ישתיו" (עח, מד), ומשמע שמלבד מה שנהפך לדם, גם לא יכלו לשתות מהנוזלים, ומאידך כתיב "הפך את מימיהם לדם וימת את דגתם" (קה, כט), כלומר שהיו כאן שני דברים נפרדים. ולהנ"ל מובן, שמי היאור אכן היה בתחילה דם ממש ובאשו המים, ואילו לאחר מכן, וכן בשאר הנוזלים היה רק מראה דם. וכן דייק גם הנצי"ב כאן].

הכרת טובה לעפר

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אֶהֱרֹן נִטְהַר אֶת מִטְּךָ וְהָיָה אֶת עֵפֶר הָאָרֶץ (ה, יב)

לעילוי נשמת

הרב משה חיים ב"ר אברהם יונה ז"ל,
נלב"ע ג' ניסן פ"ד, תנצב"ה
הנוצח ע"י בנו שיבלחט"א